

> **K&K:** Liberalismus nemá jasně definovaný dlouhodobý utopický cíl či konečnou stanici jako ostatní ideologie. Motto *Kritiky a kontextu*, známý výrok Josepha Schumpetera, vystihuje tento názor nejlépe: „Výsadou, jíž se civilizovaný jedinec liší od barbara, je uvědomovat si relativní hodnotu vlastního přesvědčení, a zároveň si za ním neochvějně stát.“ Na druhé straně prostředky, které si liberalismus žádá v praxi – individuální svoboda, politická rovnost, účast na demokracii, nezávislost soudů, tržní ekonomika – mohou být samy o sobě považované za cíle. Liberální ideologie nám neslibuje ani spásu, ani nirvánu nebo úsilí dosáhnout ideál, spíše nám nabízí jen něco, co lidé na Západě chápou jako samozřejmé. Pro mnohé jsou to frustrující vyhlídky. Přestože 20. století bylo stoletím liberalismu, otázkou zůstává, zdali tato ideologie s pomocí svých ideálních prostředků přežije, nebo bude-li následující století hřištěm extrémních ideologií.

P.B.: Těžiště liberalismu neleží v prosazování určitých cílů, ale náležitých způsobů, jimiž mají být cíle prosazovány. Z tohoto hlediska je liberalismus ideologií druhého řádu – zajímá ho více forma politického boje než jeho obsah. Liberální důraz na proceduru a právo je spjat s uznáním neredukovatelnosti plurality, a tedy i relativity představ o cílových dobrech etických či politických programů. Právě uznáním této plurality se podle Schumpetera odlišuje „civilizovaný člověk“ od „barbara“, který dovede hájit jen takové dobro, o němž si myslí, že má absolutní, univerzální platnost. V důsledku jeho proceduralismu se k liberalismu spíše než role substantiva hodí role adjektiva, jež specifikuje různé substantivní pozice: liberální katolík, liberální žid, liberální socialista, liberální nacionalista, liberální konzervatívec... Jeho úhlavním nepřítelem a konstitutivním protikladem nejsou ideologie prvního řádu, ale opačná ideologie druhého řádu – fundamentalismus, tedy jazykem Schumpetera „barbarství“.

Díky své obsahové prázdnotě nemůže liberalismus bojovat proti fundamentalismu metodami konvenční války, kterou spolu vedou ideologie prvního řádu. Jeho způsob boje musí být nepřímý,

asymetrický – infiltrace již zabraného území a eroze ideologického systému zevnitř prostřednictvím soustavné kultivace smyslu pro jeho relativitu vzhledem k jiným systémům. Augustinovsky řečeno je liberální internacionála neviditelnou církví, jejíž agenti působí v církvích viditelných. Liberál je parazit, který rozežírání zevnitř fundamentalismus každé ideologie a každého náboženství. Prvními liberály byli *marranos* šestnáctého století: židovští konvertité ke křesťanství, které dvojí loajalita nutila k relativizaci absolutních nároků obou náboženství. Jak si záhy uvědomila inkvizice, taková neviditelná guerilla pochybovačů byla daleko zákeřnějším nebezpečím pro stabilitu katolického řádu než viditelné, a tím pádem kontrolovatelné židovské komunity.

> **K&K:** Srovnáme-li liberalismy 19. a 20. století, zdá se, jako by šlo o dva odlišné systémy. Hlavní příčinou proměny liberalismu bylo to, že reagoval na podmínky v různých historických obdobích a regionech a transformoval se v souboji se svými ideologickými rivaly. Jak je na tom liberalismus dnes, s čím musí zápasit a jaké problémy řešit?

P.B.: Neexistuje liberalismus, který by se jako nějaká skrytá „esence“ manifestoval, vyvíjel a proměňoval v dějinách. Liberalismus nemá žádné „jádro“. Je jazykovou hrou, která se stále znova vynalézá v závislosti na daném místě a čase. Liberál pozná druhého liberála podle jednání a užívání slov v konkrétním kontextu, nikoli podle abstraktního atributu, který by oba sdíleli: neváže je k sobě domnělá podstata, ale wittgensteinovská „rodinná podoba“ (*family resemblance*). Liberalismus není axiomatický systém, v němž bychom mohli vertikálně dedukovat propozice z výchozích principů, ale síť afinit, která je tkána laterálně, od propozice k propozici, od uzlíku k uzlíku.

> **K&K:** Některé vášnivé útoky na liberalismus, často plné nenávisti, přicházejí od lidí a ideologů, jejichž bezpečí, blahobyt a svoboda záužit – řekněme na liberalismus – jsou úzce vázány na přežití liberální demokracie.

P.B.: Liberální politický systém dává na jedné straně výhodu fundamentalistům, neboť jim v jisté (byť omezené) míře zajišťuje

šíření jejich názorů. Na straně druhé však právě vstup těchto názorů do pluralitního veřejného prostoru otupuje jejich absolutistické nároky, neboť je nutně konfrontuje s jinými názory. Liberální systémy musejí umět využít tohoto paradoxu ve svůj prospěch, a to za použití staré politiky cukru a biče: na jedné straně oslabovat fundamentalismy tím, že jim umožní svobodně se projevit, a tím se relativizovat, na druhé straně tvrdě potlačovat ty jejich projevy, které bezprostředně vyvolávají násilí.

> **K&K:** Existuje dlouhá linie kritiků liberalismu, kteří si uvědomovali jeho historický význam a potřebu záchrany liberální demokracie. Patří sem někteří postmarxisté, komunitaristé, libertariáni a konzervativci, mnozí z nichž byli nejvýznamnějšími mysliteli 20. století. Ti často velmi užitečně kritizovali liberalismus a přitom ho nechtěli zničit. Někteří tvrdili, že liberalismus ignoruje tradici a kolektivní identitu, jiní se zase vysmívali silnému liberálnímu státu a další kritizovali křehký nárok univerzalizmu. Jak je hodnotíte a koho byste uvedl jako kritiky na počátku 21. století?

P.B.: Vzhledem k výše naznačené parazitní a nominalistické povaze liberalismu je těžké odlišit liberála od „umírněného kritika“ liberalismu: žádná plnohodnotná etická či politická pozice si totiž nevystačí s parametry „procesu“, ale potřebuje také cílovou „substanci“. Kritika sklonu liberalismu redukovat etiku i politiku na proceduru a prezentovat se jako etický či politický systém o sobě je ve skutečnosti sebe-kritikou liberalismu. Umírnění kritikové liberalismu mu často jen připomínají jeho nepřekonatelně formalistickou povahu a nabízejí mu obsah. Kandidáty pro nový politický obsah liberalismu počátku 21. století jsou environmentalismus se svou kritikou kořistnického vztahu k přírodě a alterglobalismus se svou kritikou nespravedlivého planetárního rozdělování ekonomických výhod a nevýhod.

> **K&K:** Zdá se, že strategie, které nabízí konzervatismus – a jeho prozatím nejnovější odnož neokonzervatismus – na zvládnutí ekonomických a sociálních problémů i mezinárodních hrozeb jsou pro občany západních demokracií přijatelnější než strategie liberální. Z krátkodobého hlediska to je odpověď na převládající

náladu mezi širokými vrstvami obyvatelstva, které se cítí ohrožené a zranitelné. Vysvětlete však, co by znamenalo uplatnění konzervativních hodnot a standardů z dlouhodobého hlediska v sociální, kulturní a ekonomické sféře demokratické společnosti?

P.B.: Svou tezí o prioritě existujících *procedur* sociálního jednání před metafyzicky formulovanými *cíli* patří klasický, burkeovský konzervatismus k předchůdcům liberalismu. Naopak neokonzervatismus v té podobě, v jaké se projevuje v americké zahraniční politice po 11. září 2001, se sám vyloučil z liberální rodiny svým upřednostňováním cíle před procedurou, dobra před právem: nevysvětloval nám snad v únoru 2003 Colin Powell, že americkou administrativu nezajímá „proces“, ale „substance“? Nemyslím si, že by tato antiliberální „nová pravice“ již získala v západním světě celkovou převahu: zatím zvítězila v alianci s křesťanským fundamentalismem v USA a v alianci s židovským fundamentalismem v Izraeli. V západní Evropě si udržují politickou převahu liberální směry, čehož důkazem je nejen odpor většiny Evropanů k iráckému tažení G. W. Bushe a férovější pohled EU na podmínky urovnání izraelsko-palestinského konfliktu, ale také vyškrcnutí ultra-konzervativního Rocco Buttiglioneho z nominované Evropské komise, které si na podzim 2004 vynutil Evropský parlament.

Co dělat se současným náporům nové pravice? V zahraniční politice je třeba neustále opakovat, že šaronovsko-bushovská politika strachu ve skutečnosti vědomě vyvolává a zvětšuje nebezpečí, kterým se ospravedlňuje, a že tak činí proto, aby mohla uskutečnit plány, které nemají nic společného s deklarovanými bezpečnostními cíli: anexi co největší části západního břehu Jordánu a ustavení amerického planetárního impéria. Na podobném podvodu je založeno spojení neoliberálních ekonomických politik s nostalgickým poukazem k „tradici“ a jejím „morálním hodnotám“. Ve skutečnosti to je právě deregulovaný kapitalismus, který všechny tradice a hodnoty proměňuje v prach a připravuje další války tím, že bohatým umožňuje bohatnout a chudé vykořeňuje a uvrhává do ještě větší chudoby.

> **K&K:** Conor Cruise O'Brien píše o „pevnosti Evropě“ jako o symbolu pokrytectví Západu, jenž stojí tváří v tvář vlnám chudých, kteří by také rádi užívali plody liberálního sociálního stá-

tu, nebo by prostě chtěli uniknout nebezpečím a mizérii vlastních společností. Má pravdu?

P.B.: Liberalismu jako ideologii druhého řádu nic nebrání, aby se spojil s programem radikální reformy západních společností i celoplanetárního systému. Jeho formalismus mu také umožňuje operovat i vně západní „civilizace“ jako souboru určitých politických, kulturních a historických obsahů a s nimi spjatých partikularistických identit a zájmů. Pokrytectví *západního* liberalismu bylo tak či onak spjato s paternalistickým postojem vůči mimoevropským společnostem – ať již byl takový postoj ospravedlněn kulturně či rasisticky. Jakmile důsledně domyslíme zásadu rovného morálního ohledu vůči všem lidem *jakožto lidem*, pak již se nebudeme moci zavírat do „pevnosti Evropy“. Z toho nemusí plynout program nastolení globální demokracie, která by se, jak věděl již Kant, mohla lehce zvrhnout v globální despotii. Ani to nemusí znamenat absolutní deregulaci migračních procesů, stejně jako to neznamena deregulaci ekonomických procesů. Je-li liberalismus z definice pluralismem, pak nemůže být jeho cílem zrušení rozdílů a hranic mezi různými kulturními a politicky-geografickými útvary a jednotkami, ale spíše rozvoj férových procedur jejich vzájemného uzpůsobování a vyjednávání protikladných nároků.

Multilateralismus spolu s projektem překonávání globálních nerovností a hledáním méně kořistnického vztahu k přírodě – to je liberální agenda pro 21. století.

Kritika & Kontext 29 (2005)

Základní tezí liberalismu je, že všichni lidé jsou si rovni ve své důstojnosti, a že proto mají právo na rovné vztahy mezi sebou a na rovný ohled ze strany státu. Pochopíme-li liberalismus takto, pak se feminismus může jevit jako aplikace této liberální zásady rovné důstojnosti (a jejích politických důsledků) na vztahy příslušníků dvou pohlaví. Z tohoto hlediska nejenže by feministický požadavek rovnosti žen nebyl možný bez liberalismu, ale feminismus by do politické arény nepřinášel nic originálního: byl by jen aplikací obecného liberálního principu na ženy jako zvláštní kategorii lidí. Právě taková charakteristika platí pro konvenčně pojatý liberální feminismus (dále „LF I“). Smyslem mého příspěvku je načrtnout obrysy alternativní syntézy liberalismu a feminismu. Ta by nepřinesla pouhou extenzi liberalismu na další třídu lidských bytostí, ale jeho transformaci. Tuto syntézu nazvu „liberálním feminismem II“ (dále „LF II“).

Abych si připravil půdu k jeho vymezení, zrekapituluji v první části schématicky kritiku LF I diferenčním feminismem, a posléze kritiku obou těchto směrů postmoderním feminismem. Teprve v druhé části přejdu k LF II. Ukážu, že v něm již feminismus není pouhým sluhou liberalismu jako je tomu v LF I, ani jeho vyzývatelem, jako je tomu v diferenčním, a částečně postmoderním feminismu. Místo bezvýhradného přijetí či rezolutního odmítnutí liberalismu ho feminismus proměňuje do kvalitativně jiné podoby tím, že rozvolňuje jeho vazbu na racionalitu moderní technovyvědy a jí odpovídající pojetí lidského subjektu. Toto pojetí můžeme nazvat patriarchálním, neboť definuje subjekt těmi rysy, které moderní západní kultura přisoudila mužskému pohlaví – jeho svoboda či autonomie se měla projevat ve schopnosti nastolovat panství nad sebou, světem a ostatními prostřednictvím rozumu a síly.

Krise tohoto prométheovského projektu nás vyzývá k tomu, abychom vůli k ovládnutí přírody a lidí omezili smyslem pro souměřitelnost s nimi. Postoj, jímž si člověk klade přírodu (uvnitř i vně sebe) a druhé proti sobě jako objekty své manipulace, by měl být zadržován a vyvažován rozvojem schopnosti člověka zažívat se jako součást přírody a lidského společenství. Tuto schopnost naše